

УДК 745.53 (477.86–II+477.43/47)

Наталія **Кіщук**

викладач відділу ДХВШ
кафедри дизайну
КІПДМ ЛНАМ

Історичні аспекти становлення шкіряних промислів на Покутті

Анотація. Обробка шкіряної сировини належить до ремесел, відомих людству з найдавніших часів. Рівень і масштаби виробництва обумовлювалися соціальними та економічними відносинами на всіх етапах історичного розвитку. Це зумовило необхідність дослідження шкіряного виробництва Покуття в історичному аспекті, що допоможе розкрити особливості технологічних процесів обробки шкіри, асортимент виробів, осередки виробництва, а також виявити генезу шкіряного промислу як явища матеріальної культури.

Ключові слова. Шкіряні промисли, виробництво, ремесла, грабарство, кушнірство, шевство, лимарство, Покуття.

Процес дослідження шкіряного виробництва з найдавніших часів ускладнюється відсутністю артефактів, оскільки вироби зі шкіри можуть зберігатись тривалий час тільки в спеціальних умовах. Кліматичні умови на досліджуваній території (вологість, зміна температури повітря) сприяють появі ферментів, що зумовлюють їхнє руйнування. Але наші уявлення про вироби зі шкіри на різних етапах розвитку людства значно розширюють археологічні дослідження. Знайденні зразки знарядь праці дозволяють стверджувати про використання їх у процесах обробки та виготовлення виробів зі шкіри.

Найдавнішими є археологічні знахідки на території Покуття із с.Белилуя Снятинського району. Це фрагменти кремнієвих знарядь праці пізньопалеолітичного типу [1, с.21]. Речові матеріали свідчать, що використання шкіри тварин первісними людьми були, перш за все, зумовлені практичною функцією. Шкури були предметами захисту тіла від атмосферних впливів і основним матеріалом для виготовлення одягу та житла.

У господарській діяльності племен культури Ноа, що

населляли територію Покуття XIII — XII ст. до н.е., важливу роль відігравали ремесла: гончарство й бронзоліварництво, виробництво кам'яних і кістяних знарядь праці, прикрас, обробка шкіри й вовни [2, с.64-87]. Поселення, виробничий комплекс і могили доби пізньої бронзи (культура Ноа) відкрито поблизу с.Острівець Городенківського району. Відомі також археологічні знахідки кінця бронзового та початку залізного віку на території сучасного Покуття в с.Одаї, Корнич, Грушів, Стрільче [3, с.539] .

Важливими чинниками впливу на розвиток шкіряного виробництва було розташування Покуття на перетині торгівельних шляхів, що зумовлювало взаємовідносини, які не тільки створювали попит, а й забезпечували відповідну сировинну базу. Так, 1141 року на Покутті відомим торгівельним шляхом був “підгірський”, що проходив уздовж Дністра на південь, через найдавніші міста Покуття: Тисменицю, Тлумач, Городенку, Снятин [3, с.540]. Це відіграло важливу роль у подальшому економічному та культурному розвитку краю, вони залишалися центрами товарного виробництва й обміну. Завдяки поширенню ремесел і торгівлі розвивалися існуючі міста й виникали нові: Коломия, Отинія, Заболотів.

Уже з XV ст. на Покутті спостерігається тенденція до поживлення шкіряного виробництва. Майстри намагалися розширювати ареали збуту своїх виробів, тобто виготовляти вироби не тільки для своєї родини, але й почали виробляти продукцію на ринок. Поглиблюється спеціалізація ремесла, виокремлюються вузькі спеціальності. Шкіряні ремесла існували як у містах, так і в селі. Якщо в селах побутовали кустарні ремесла, то в містах переважала цехова організація [4]. Поява цехів пов'язана з поширенням Магдебурського права, яке послаблювало залежність міських жителів від феодалів і сприяло розвиткові ремесел, торгівлі. Туди входили люди різних національностей, зокрема поляки, німці, євреї та українці. Такий симбіоз культур сприяв обмінові інформації та збагаченню культури українців [5, с.12].

На Покутті об'єднання майстрів, що пов'язані зі шкіряними промислами, були досить чисельними. Збереглися відомості про існування гарбарень, кушнірських, лимарських та шевських цехів. Свідченням про побутовання цехів, пов'язаних з виготовленням виробів зі шкіри в Тисмениці, є реєстрові карти ремісників

(рис.1). Аналогічна диференціація шкіряного промислу спостерігається й у тогочасній Європі. На це вказують зображення сцен із життя ремісників із Кодексу Бальтазара Бекхема (1505), зокрема копія ілюстрації “Гарбар”(рис.2), що зберігається в експозиції музею історії міста Тисмениця ім. С.Гаврилюка.

Важливу роль у розвитку ремесла відіграла торгівля, яка формувала попит та диктувала ареал поширення шкіряних виробів. Одним із важливих осередків торгівлі на Покутті була Коломия, яка 1424 року отримала “Право Складу” [6, с.9], що передбачало зберігання протягом визначеного терміну товарів і залучення нових купців. Упродовж XV ст. ремісничим і торговим центром Покуття стає м.Тисмениця [7, с.229], де провідне місце серед тисменицьких ремісників займають гарбарі, шевці і кушнірі.

У XVI ст. основними центрами обробки сировини та виготовлення виробів з шкіри на Покутті залишаються Коломия, Тисмениця й Снятин. У цей час у Коломії було 8 цехів і налічувалося 200 ремісників, у тому числі 11 кушнірів та 12 шевців [8, с.168]. Попит зумовлює розширення шкіряних промислів, зокрема, в 1590-1648-х рр. у Коломії працювало вже 23 шевці, у Городенці — 15, у Заболотіві — 12 [3, с.543].

Наприкінці XVI-XVII ст. у містечках Покуття ремесло ще не зовсім відділилося від землеробства. Частина ремісників мала певні наділи землі, інші сплачували грошовий чинш. Збільшення кількості кушнірів зумовлює їх поділ за майновим станом на бідняків і заможних. Перші, не маючи достатнього обладнання, були комірниками [7, с.229]. Вони виготовляли дешеві шкіри

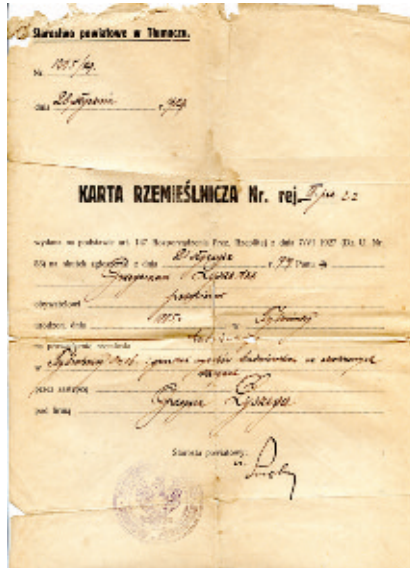

Рис.1.
Реєстрова карта ремісників
(рис. автора)

— юхту й сирицю, що мала попит серед бідних міщан. Зможні кушніри виготовляли шкіри високої якості для знаті, користувалися певними королівськими привілеями, входили до патриціату (привілейоване й прошарок населення).

Зростання міст, поживлення ярмаркової торгівлі сприяли розвиткові ремесел на Покутті. Ремеслу навчалися в місцевих майстрів-ремісників або

в цехах Кам'янця-Подільського чи Львова. Про прибуття учнів на навчання зі Снятина, Завалля та інших міст свідчать записи в цеховій книзі кам'янецьких кушнірів. У музеї історії міста Тисмениця ім. С.Гаврилюка зберігаються відомості про прибуття в місто 1590 року кількох вірменських сімей із Кам'янця-Подільського, що займалися виробництвом кардибану, сап'яну й замші. Тисменицький кушнірський цех стає потужним осередком із виготовлення виробів з хутра на території Польщі, Угорщини й Австрії.

Наприкінці XVII — початку XVIII ст. значними торгово-ремісничими осередками на Покутті стають Станіслав і Тисмениця. Тут утворилися шевський і кушнірський цехи. Відомими за межами Покуття були вироби покутських чинбарів та хутровиків. У Городенці налічувалося 30 кушнірів, вироби яких продавали у Львові, Кракові та Молдові [Там же, с.174].

Позитивними чинниками, що регулювали збут і поживляли цехове виробництво, було розширення залізничних маршрутів та надання привілеїв на утворення й проведення ярмарок у містах. У XVIII ст. широко відомими по всіх українських та молдавських землях були снятинські ярмарки, які проходили декілька разів на рік. Найбільш ходовим товаром були шкіряні вироби, сап'ян і

Рис.2. Гарбар.

Ілюстрація із Кодексу Б. Бекхема.

кардибан [9, с.87].

Неабияку роль у поширенні шкіряних промислів відіграли й вірмени, які вели посередницьку торгівлю, привозили сап'ян, хутра тощо. З актів військового суду міста Львова від 1650р. впливає інформація про складання вірменами контрактів про продаж шкіряної сировини. Масштаби товарообігу зафіксовані в угодах про закупівлю в Снятині львів'янином Стадницьким 700 волових і телячих шкір (1649 р.) та про продаж купцем Поповичем із Сучави (1854 р.) 150 сап'янів [Там же, с.86]. Високоякісні сап'яни виготовляли в Снятині в "табахарнях" або "домах над Прутом", якими володіли вірмени. Снятинський сап'ян був жовтого й червоного кольорів. Ремісники — сап'янники, підтримували між собою тісні виробничі стосунки. Так, у 70-х роках XVII ст. станіславські й лисецькі сап'янники організували спільний цех, який перенесли до Лисця, де він і продовжував існувати до середини XIX ст. [7, с.860].

У XIX ст. принцип організації праці ремісників на Покутті зберігає попередній характер, збільшується кількість цехів і в містах. У Снятині вже існувало від 3 до 5 шевських цехів, що нараховували по 30-40 ремісників [10, с.101]. У цей час визначним осередком кушнірства стає Тисмениця. Тут масштаб и виробництва сприяють утворенню значної кількості цехів. 1830 року в місті відбувається утворення іншого виду організації майстрів — кушнірська фабрика, що виникла на основі об'єднання трьох кушнірських цехів.

Появу гарбарень на досліджуваній території зумовлював розвиток скотарства, що сприяло збільшенню шкіряної сировини. В усій Галичині налічувалося 12 гарбарень, з них 7 було в Станіславському Воеводстві. Згідно зі статистичними даними 1922 року, тут вичиняли шкіри великої рогатої худоби 1 542 600 кілограмів, 25 535 кінських шкір, 123 701 телячих [Там же, с.43]. Відомо про існування гарбарні в Снятині, де переробляли тільки місцеву сировину. Виготовляли тут підосви для взуття, ремені для млинів, шкіру для поясів, юхт для чобіт, овчину для кожухів та кептарів. Снятинська гарбарня не виготовляла шкіру дорогих гатунків. Проте польський дослідник Ксаверій Мрочко вказує на існування в Снятині двох грабарень [11, с.12].

У XIX ст. поширеним промислом на досліджуваній території залишається шевство, що було прерогативою чоловіків. Не має

жодного села, де б не було шевця. На Снятинщині відомим шевцем був батько В.Касіяна із с.Микулинці, а в Топорівцях виготовленням взуття займалися Степан Волошин та Іван Боднарук [12], проте найкращі майстри працювали в Снятині, а саме: Антось Шавуляк, Іван Лаврентович, Микола Кішкан, Садовський, Лашкевич, Квасневский [10, с.222]. На Коломийщині відомими майстрами з виготовлення взуття були Яким Семенчук із с.Загайпіль та М.Моринюк (керівник шевської майстерні в с.Мишин). На покутські ярмарки з'їжджаються шевці із навколишніх сіл і привозять настільки велику кількість чобіт, що ледве третину вдається збути. Така конкуренція спричиняє зниження цін, проте шевців на ярмарку стає більше. Насиченість ринку спричинило появу нової групи шевців — полатайки [Там же, с.220], які ходили від села до села в пошуках замовлень. Прибутки приносить лише шевство там, де ним займаються одночасно із грабарством шкур, куплених із перших рук.

Дані за 1876 рік свідчать, що шевство займало важливе місце в Коломиї, де налічувалося 53 шевці. 1891 року в газеті "Кур'єр Львівський" вказано, що промисел є звичайний, і лише 4600 майстрів платять 10 злотих податку, але ще існує близько 12 000 дрібних шевців. На Покутті не було великих шевських фабрик, на зразок західноєвропейських. Лишень у великих містах використовували механізовану працю — решта ремісників працювали кустарними методами, де був один верстат на 10 чоловік (рис.3). Також шевство на Галичині часто залежало від імпорту шкір, хоча шкіряної сировини було й тут достатньо, проте в гарбарнях виробляли незначну кількість і то низьких гатунків, найкращу шкіру вивозили за кордон. Відтак шевське ремесло зазнавало збитку. Пара чобіт коштувала на 1,2 злотих більше, ніж аналогічне взуття, виготовлене на фабриці у Берліні. Дешево фабричне взуття привозили з віденських фабрик, що створювало конкуренцію малорозвиненому місцевому шевському промислу. Паугерт описує, що дрібний майстер виготовляє 4 пари чобіт на кілках, а заробляє найвище 6-7 злотих, хоча працює 14-15 годин на добу [13]. Шевське ремесло вимагало важкої праці й не приносило великих прибутків.

Наприкінці ХІХ ст. кушнірство також сягає найбільшого розвитку. Кушніри працюють і в селах, але найбільше їх було в містечках. Це зумовлювалось попитом та достатньою

кількістю сировини. Поодинокі кустарі не мали спроможності купити сировину й змушені були працювати на бартерній основі з єврейськими купцями. Для покращення умов праці та об'єднання капіталу в Тисмениці створено товариство кушнірів і білошкірників, де працювало близько 300 майстрів, а річні прибутки цього промислу складають близько 1 000 000 золотих [14]. Таке об'єднання було створене з метою протистояти конкуренції інших міст, що дозволило монополізувати кушнірський промисел. Оскільки з тисменицького кушнірства жили не тільки місцеві купці, але й із сусідніх околиць: Бучача, Золотого Потока, Рогатина, Богородчан, Надвірної, то вони вели активну агітацію проти об'єднань. Об'єднання дало змогу виготовляти великі партії кожухів для поліції, армії та дирекції залізниці. Так, у 1880-х роках товариство отримує замовлення від дирекції залізниці м. Станіслава, а згодом для усієї, так званої, південної залізниці, що проходила від Відня до Трієсту [15, с.28]. Це зумовило створення 1891 року в Тисмениці хутрової фабрики, що була першою на території України.

Про значне поширення шкіряних промислів у місті засвідчує копія стенографічного звіту Галицького сейму, де вказано про

Рис.3.
Шевський верстат, м. Тисмениця, 1932 р.

існування 150 гарбарень. Документ датований 1866 роком і зберігається в музеї історії міста Тисмениці ім. С.Гаврилюка. 1866 року в Тисмениці працює багато невеликих дубильних підприємств, які вичиняли шкіри різних гатунків і кольорів. Кращі виробі тисменицьких майстрів експонували на виставках у Лондоні, Дрездені, Берліні, Будапешті [7, с.230].

Побутувало на досліджуваній території й лимарство. Лимарі (часто їх називали римарі, кульбашники, шорники, сідельники) займалися виготовленням кінської упряжі, сідла та ременів різного призначення. Відомим снятинським лимарем, який виготовляв поводи, ремені, віжки, водильця, хомути, шлеї та капестри, був Мітрович. У Снятині єврей Лінднер відкрив крамницю ремінних виробів. У селах існували лимарі, що виготовляли із сириці кінську упряж, шлеї, вуздечка, батоги для місцевого населення, проте кращі зразки лимарських виробів купували на ярмарках [16, с.168].

З метою відродження і вдосконалення “домашніх промислів”, із середини 1870-х років на Галичині була запроваджена урядова програма поширення фахової освіти. Із розвитком промислів відкривалися школи, де навчали різних видів ремесел. Таку школу було відкрито в Станіславові 1883 року, де навчалися “термінатори” (учні) ковальству, кравецтву, столярству та шевству [17, с.71]. Напочатку 30-х років ХХ ст. у Тисмениці запрацювали кушнірська й хутова фабрики та кустарні підприємства. Перш ніж почати працювати в певному виді об’єднань ремісників, необхідно було отримати певну кваліфікацію та пройти курс

Рис 4.
Свідство Г. Лишеги про закінчення науки й опанування кушнірського ремесла

навчання. Збереглися свідоцтва Григорія Лишеги з Тисмениці про закінчення науки й опанування кушнірського ремесла (рис4).

Важливу роль для популяризації народного мистецтва відіграли й численні промислові, сільськогосподарські та етнографічні виставки, які відбувалися в Галичині. На Етнографічній виставці були представлені комплекти народного вбрання, кушнірські вироби, кінська зброя, музичні інструменти з Косівського, Коломийського, Городенківського, Снятинського, повітів. Значний інтерес становили зразки народного одягу з Мишина, Чортівця, Снятина. Етнографічна виставка стала джерелом для написання низки етнографічних та наукових праць, започаткувала теоретичну основу для організації шкіл на Покутті й дала поштовх для створення майбутнього Коломийського музею [18, с.129].

Наприкінці XIX ст. у Західній Європі, у тому числі й Австрії, почався стрімкий розвиток промислів та швидка розбудова міст. У цей час досліджувана територія входила до складу Австрії, проте процес урбанізації, ще не охопив землі Галичини, і розвиток ремесла проходив повільно.

На початку XX століття попит на кушнірські вироби зменшується, особливо в містах. Тому виробництво концентрується в селах, де головним замовником стає сільський житель. Скороченню промислу сприяла також нестача сировини та підвищення цін на неї. Для поживлення промислу у 20-30 роках XX століття організовувалися курси кушнірів і товариства із закупівлі сировини та реалізації готової продукції в містах і містечках [19]. Поповнювали майстрів сировиною також євреї, які на основі бартерної системи робили замовлення в кушнірів. Таким чином селяни опинялися в постійній грошовій залежності, що зменшувала їхні прибутки або спричиняла цілковите розорення майстра.

Скорочення виробництва шкіряних товарів було зумовлено двома чинниками: з одного боку, майстри не мали змоги покращувати технологічні процеси й працювали в кустарних умовах, а з іншого, неспроможність витримувати конкуренцію фабричної промисловості.

Машинне виробництво, будучи історично закономірним, прогресивним процесом, продовжує розвиватися, стрімко набираючи темпи. Виникає механічне виробництво взуття.

З'являються перші взуттєві машини (швейна, прошивна, для обтягування й затягування заготовки, для прикріплення підошви на рантовому взутті тощо). Удосконалюється й технологія виготовлення шевських виробів. Взуття формують на колодці, з'являється основна устілка, деталі низу прикріплюють внутрішнім швом. Конструкція взуття наближається до сучасних. Виникає необхідність створення взуття з урахуванням вимог масового споживача й можливостей механізованого виробництва.

Як свідчить аналіз матеріалів, сільське середовище більш консервативно виступає проти будь-яких конструктивно-технологічних запозичень, а міське навпаки — акумулює новітні, сучасні впливи.

Отже, усі історичні зміни на Покутті залишили свій відбиток на становленні народних ремесел. На досліджуваній території шкіряне виробництво утворилося на основі давньоруських традицій, проте тут сформовано власні специфічні риси, що виражалися в способах обробки, асортименті шкір, конструкції та декоруванні виробів зі шкіри. Вироби покутських гарбарів і кушнірів сягали промислових масштабів і були відомі не тільки на теренах України, а й у багатьох країнах Європи. Шкіряні промисли Покуття є невід'ємною самобутньою складовою матеріальної культури українців.

1. Харитон В. Я., Тимофійчук М.М. Снятин над Прутом: Частина перша. Нариси історії міста та околиць від найдавніших часів до початку ХХ століття. — Снятин: ПрутПринт, 2003. — 224 с.
2. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття та Західна Волинь за доби раннього заліза / Л.І.Крушельницька. — К.: Наукова думка, 1976. — 146 с.
3. Бойчук Б. До історії народного мистецтва Покуття / Б. Бойчук // Народознавчі зошити. — 1999. — №4 — С.538-549.
4. Swesy galicyjscy. — Kurjer Lwowski, 1801. — № 228
5. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (ХІІІ — ХVІІІ ст.): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1992. — 192с.
6. Wajgel L. Rus miasta Kołomyji. — Kołomyja, 1877. — 116s
7. Історія міст і сіл Української РСР: в 27 т. Т. 9: Івано-Франківська область / Чернов О.О., Бернацек Т.В., Васюта І.К. та ін. — К.: Інститут історії академії наук УРСР, 1971. — 639 с.
8. Hornowa E. Stosunki economiczno-społeczne w miastach ziemi Halickij

- w latach 1590 -1648. — Opole, 1963. — 385 с.
9. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття / В.Грабовецький. - Івано-Франківськ, 1994. — Т. 5. — 210 с.
 10. Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Від перших проявів організованих суспільних гуртків, церковних брств, ремісничих цехів — аж до «Січей», «Соколів», «Просвіт», «Рідних шкіл» та бойових формацій і політичних партій / Михайло Бажанський. — Дітройт, 1983. — 256 с.
 11. Mroczo Fr. X. Śniatyńszczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej. — Lwów: Z drukarni W. Łozińskiego, 1897. — 92 s.
 12. Записано у краєзнавця з м. Снятин Мохорука Дмитра.
 13. Swecu galicyjscy. — Kurjer Lwowski, 1801. — № 228
 14. Towarzystwo kusnierzy i białoskornikow w Tysmienicy. — Kurjer Lwowski, 1892. — № 176
 15. Волосенко П. Тисмениця / П. Волосенко. — Нью-Йорк: Накладом Тисменецьких Земляків, 1958. — 62 с.
 16. Храпко Е. Історія Завалля: Історико-етнографічний опис / Емануїл Храпко. — Коломия: Вік, 1997. — 285 с.
 17. Молинь В.Д. До історії художньо-промислових шкіл Станіславщини в другій половині XIX ст. / В.Д.Молинь // Вісник ЛНАМ. — Спецвипуск III. — Львів, 2007. — С.71—79.
 18. Кречковський Л. Етнографічна виставка / Любомир Кречковський // Енциклопедія Коломийщини. — Зшиток 3, літера В: Довідкове видання. За редактуванням Васильчука М., Савчука М. — Коломия: Вік, 2000. — С.128—129
 19. <http://www.info-library.com.ua/libs/kraeznavstvo/59-opillja/624-domashni-promisli-ta-remesla.html>

ANNOTATION

Nataliia Kishchuk. Historical Aspects of the Development of Leather Handicrafts in Pokuttia. Processing of rawhides belongs to the crafts, known to hu-manity since ancient times. Social and economic relations determine the level and scales of production at all stages of historical development. This prompted the necessity to study leather production in Pokuttia in the historical aspect, which will help reveal technological peculiarities of leather processing, range of products, production centers, as well as genesis of leather craft as the phenom-enon of material art.

Key words. Leather craft, production, handicrafts, excavation, sheep-skin processing, sewing, saddlery, Pokuttia.

АННОТАЦИЯ

Наталія Кишук. Исторические аспекты становления кожаных промыслов на Покутье. Обработка кожаного сырья принадлежит к ремеслам, известным человечеству из древнейших времен. Уровень и масштабы производства обуславливались социальными и экономическими отношениями на всех этапах исторического развития. Это обусловило необходимость исследования кожаного производства Покутье в историческом аспекте, который поможет раскрыть особенности технологических процессов обработки кожи, ассортименты изделий, центры производства, а также раскрыть генезис кожаного промысла как явления материальной культуры.

Ключевые слова. Кожаные промыслы, производство, ремесла, грабарство, скорняжество, сапожничество, шорничество, Покутье.